

Azərbaycan xalqının oyun və əyləncə ənənələri

Xana kəsilmə gün də evdə və məhəllədə yenidən toy-büsat qurulardı. Aşıq çalib-oxuyardı, qara zurnanın sədaları altında şadlıq, şadyalıq edərtilər, oynayıb əylənər və mahnı oxuyardılar.

Deməli, xalqın əmək fəaliyyəti ilə bağlı təşəkkül tapıb inkişaf etmiş əmək nəğmələri, ayin və etiqadlar, mərasimlər, oyun və əyləncələrin, tamaşaların yaranmasına gətirib çıxarmış, bu oyun və əyləncələr də "getdikcə dünyəviləşmiş, xalqın məişəti, ailə həyatı ilə əlaqədar olaraq, real bir məzmun kəsb etmişdir".

Tofiq Babayev yazır: "Mədəniyyətimizin ən qədim abidələrindən olan Qobustan qaya təsvirləri, həmçinin, Kiçik Qafqazın Kəlbəcər və Göyçə yaylaqlarından başlayaraq, Naxçıvandakı Gəmiqayaya qədər geniş bir ərazidə yayılmış və Anadolu abidələri ilə səsleşən qayaüstü rəsmlər arasında xalqımızın həyat və məişət tərzini əks etdirən təsvirlərdə Günəşə sitayiş, ov, əkin-biçin, cıdır və gülüş səhnələri - ilkin xalq oyunlarının izləri əks olunmuşdur. Qayaüstü təsvirlərdə Azərbaycan xalqının bir sıra qədim inanclarının (oda, suya, Günəşə, Aya, totemlərə sitayiş və s.) və milli bayramlarının (məhsul, nəslin artım, Novruz və s.) kökləri ilə bağlı maraqlı təsviri səhnələr vardır.

Arxeoloji qazıntılar zamanı aşkara çıxarılmış zəngin maddələri, eləcə də, müxtəlif materiallardan hazırlanmış bəzək əşyalarının üzərində həyatla bağlı olan, real və rəmzi mənə kəsb edən maraqlı rəsmlər, işarələr, damğalar müəyyən mərasimlərdə rəqlərin icra olunduğunu ilkin rəqs və musiqi sənətinin yaranması ilə nəticələndiyini göstərir. Qobustandakı "Qaval daşlar", "Yallı", "Halay", "Bənövşə" səpkilli oyunları xatırladan rəsmlər, eləcə də, Gəmiqayaya təsvirlərində və Naxçıvanın boyalı qabları üzərindəki rəqs səhnələri Eneolit və Tunc dövrlərində Azərbaycanda musiqi-rəqs-oynun mədəniyyətinin təşəkkül tapdığını sübut edir.

Oyun və əyləncələr minillərdən-minillərə, nəsillərdən-nəsillərə çataraq, xalq arasında yaşadıqı kimi, şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində, xüsusilə, nağıllarda, dastanlarda və əfsanələrdə də yaşayıb, zəmanəmizədək gəlib çatmışdır.

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim abidəsi, xalqımızın tarixinin, məişətinin, adət-ənənəsinin ensiklopediyası olan "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında ozanların el-el, oba-oba gəzərək soz qoşması, nağıl və dastan söyləməsilə yanaşı, Dədə Qorqud yurdunun igidlərinin atlanıb cıdır təşkil etmələri, qılinc oynatmaları, ox atıb yarışmaları, çövkən oynamaları, pəhləvanların və daşqaldıranların məharətlərinin nümayiş etdirilməsi ilə tanış oluruq.

T.Babayevin fikrincə, Azərbaycan xalq oyun və əyləncələri haqqında məlumatlara qədim yunan, latın, Suriya, ərəb, fars və türk ya-

zılı qaynaqlarında da rast gəlinir. Orta əsrlərdə Azərbaycan torpağını qarış-qarış gəzib-dolaşmış, Dərbənd, Şabran, Şamaxı, Bakı, Şəki, Gəncə, Lənkəran, Ərdəbil, Naxçıvan, Təbriz, Marağa, Qəzvin kimi şəhərlərdə aylarla qonaq qalan, ticarət edən, diplomatik danışıqlar aparın Avropa səyyahlarının və diplomatlarının (A.Cenkinson, A.Oleari, Yan Streys, A.Düma, J.Şarden və b.) xatirələrində xalqımız barədə, onun qədim mənəvi mədəniyyəti, o cümlədən, oyun və əyləncələri, rəqləri, tamaşaları haqqında olduqca maraqlı və qiymətli məlumatlar vardır. Yazıçı və tarixçilərin əsərlərində, abidələrdə, miniatür rəsmlərdə, orta əsrlərdə yaşayıb-yaratmış şairlərimizdən Qətran Təbrizinin, Xaqaninin, Nizaminin, Nəsiminin, Xətəinin və başqalarının əsərlərində xalq oyun və əyləncələri (çövkən, oxatma, atçapma, gülüşmə, nər, şahmat, şətrənc və s.) haqqında zəngin məlumatlar öz əksini tapmışdır.

Nizaminin əsərlərində orta əsrlərdə Azərbaycanda geniş yayılan "Çövkən", "Kəbbədə", "Üzük-üzük", "Kəndirbazlar", "Kilimarasi" və başqa neçə-neçə el oyun və əyləncələrinin təsviri verilmişdir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi,

Oyun və əyləncələr minillərdən-minillərə, nəsillərdən-nəsillərə çataraq, xalq arasında yaşadıqı kimi, şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində, xüsusilə nağıllarda, dastanlarda və əfsanələrdə də yaşayıb, zəmanəmizədək gəlib çatmışdır.

qədimlərdə xalq oyun və əyləncələri azərbaycanlıların ənənəvi təsərrüfat fəaliyyəti ilə meydana gəlmiş əmək nəğmələri ayrı-ayrı mövsüm, mərasim və adətlərin icrası ilə bağlı təşəkkül tapıb inkişaf etmişdir. Etnoqrafik və ədəbiyyat materiallarından məlumdur ki, qədim zamanlardan azərbaycanlılar ilin yaz fəslinin başlanmasını, təbiətin oyanmasını, canlanmasını sevincə qarşılaşmış, yazın gəlişini arzulan müxtəlif oyun, əyləncə, tamaşa və mərasimlər icra etmişlər. Azərbaycan və başqa türk xalqlarının mifologiyasında yazla qışın qarşılıqlı münasibəti, mifoloji baxışlarda zoomorfik, habelə, kosmoqonik təsəvvürlər, yaz ilə bağlı oyunlar, mahnılar və mərasimlər tarixən çox qədim köklərə malikdir.

Əski çağlardan qışa şər qüvvələrin əməli tək baxan azərbaycanlılar qışı - "yağını" saymadıqlarını,

ondan qorxmadıqlarını nümayiş etdirmək məqsədilə xüsusi mərasimlər keçirmişlər. "Kövsər" adlanan mərasimdə müxtəlif hərəkətli oyunların müşayiəti altında qışın qada-balasını özlərindən uzaqlaşdırmağa çalışmışlar. Özünü gülməli kökə salmış bir nəfəri tələk geyimində qatıra mindirər, sonra da kəndi gəzdirib camaata deyər-dilər ki, bu gördüyünüz adam qışın düşmənidir. Yan-yörədəki onun üstünə su səpər, qar atar, ətrafında məzəli oyun və əyləncələr göstərirdi. O isə, bir əlində tükü yonulmuş qarğa, o biri əlində isə yelpik tutub yelləyər və saymazıyana "istidir, istidir, heç vecimə deyil" - deyər-deyər hay-küy salardı. Bunlar türk xalqlarının, o cümlədən, azərbaycanlıların yaxınlaşmaqda olan istiyə qarşı davamlı və möhkəm olduqlarını nümayiş etdirmək üçün göstərdikləri cəhd idi. Türk xalqlarının təfəkküründə qış fəslinə belə baxış, yalnız "Kövsər" mərasimi ilə qurtarmır. Bu baxımdan qış və yazın üzleşməsinin rəmzi təsvirini özündə yaşadan "Kosa-kosa" əyləncə-tamaşası daha xarakterikdir. Burada Kosa qışın antropomorfizmi, keçəl isə yazın, baharın zoomorfizmidir. Oyunun tam mətnini ilk dəfə görkəmli teatr xadimi Hüseynqulu Sarabski çap etdirmişdir. Azərbaycanın bütün bölgələrində keçirilən bu əyləncə-tamaşanın ayin və nəğmələri çoxçeşidlidir. Birisinə tərsinə çevrilmiş kürk geydirər, üz-gözünə un, kömür sürtər, başına papaq qoyar, paltarının al-

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

ümidlərini yağışa bağlamalı olurdular. Bu münasibətlə ayinlər icra edir, mərasimlər keçirirdilər. Allah yolunda nəzir deyir, qurban kəsir, sədəqə verir, müsəllaya -(yağış çağırma mərasimi) çıxırdılar. Bu münasibətlə keçirilən "Qodu-qodu" ("Hodu", "Dodu", "Xodu" şəklində də geniş yayılmışdır) adlı qədim mərasim-oynun çox maraqlıdır. Yağış çağırmaq və ya Günəş arzusunu ilə keçirilən "Qodu-qodu" mərasim-oynunu Azərbaycanın digər bölgələrində, xüsusən, Naxçıvan və Lənkəran əkinçiləri tərəfindən "Çömçəxatun" adı ilə icra olunardı.

Yaz fəslinin əvvəllərində yağış yağmayanda və quraqlıq olanda el cavanları bir yere yığırdılar. Bir çömçə götürüb, üstünə qara parça salar, qapı-qapı gəzib mahnı oxuyurdular. Hər evdə onlara pay verirdilər, çömçəyə isə bir az su tökdülər. Uşaqlar payı özlərinə götürər, çömçədəki suyu bir ağacın dibinə tökər, çömçeni isə həmin ağacdən asardılar. Çox keçməzdi ki, yağış yağardı. Buna "çömçəxatun gəzdirmək" deyirlər.

Naxçıvanın Ordubad bölgəsində yağış çağırmaq üçün eyni mərasimə əməl edilirdi. Lakin çömçeni yaşlı qadınlardan biri gəzdirdi. Qadın xəmir yoğurar, əlini yumamış çömçəni götürüb qapıya gedərdi. Soruşardı: "Çömçəxatun nə istər?" Deyərdi: Baxın, xəmir yoğurmuşam, əlimi yumağa su tapmıram".

Vahid ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

getmiş Kosanı buyuzlayıb öldürür. Əyləncə-tamaşada keçinin Kosanı öldürməsi rəmzi şəkildə qışın qurtardığına, yazın başladığına, xeyirin şərə qalib gəldiyinə işarədir. Yığışanlar elliklə baharın və yazın gəlişi eşiqinə bir ağızdan mahnı oxuyurlar".

Mirəli Seyidov yazın ilk oyanışının rəmzi olan keçinin şərəfinə ulu çağlardan türkdilli xalqların əksəriyyətində, eyni zamanda, azərbaycanlılar arasında ayin-oynun olduğunu və geniş yayıldığını qeyd edir. Qobustan və Gəmiqayırma abidələrində aşkara çıxarılan qayaüstü təsvirlərin əksəriyyətində keçinin rəsinin olması keçinin kult kimi hələ çox-çox qədimlərdən məlum olduğunu sübut edir.

İbtidai təfəkkür çağında ayrı-ayrı magik qüvvələrə inanan insanlar quraqlıq olanda, əkinlər, bağ-bağatlar yanib sovrulanda,